

УПІВСЬКІ ЗАГОНИ НА БЕРЕСТЕЙЩИНІ ТА ПИНЩИНІ

Апогеєм національно-визвольного руху у роки Другої світової війни стало утворення УПА, яка складалася з окремих територіальних корпусів: УПА–Північ, Південь, Захід, Схід. Попри підвищений інтерес до УПА все ще залишається чимало недосліджених проблем. Однією з них є український націоналістичний рух на Берестейщині і Пинщині 1941–1952 рр. Ці землі, в силу історичної несправедливості, були адміністративно відмежовані від сусідніх Волині і південного Полісся. Українське населення краю перебувало на найнижчому рівні політичної культури, це все дало змогу радянській владі зарахувати Пинщину і Берестейщину до БРСР.

З початком наступу німецьких військ з'явилися у регіоні члени ОУН, хоч ця місцевість була надзвичайно складна для формування підпілля. (Берестейщина і Пинщина були крайніми північно-західними землями України, де етнічну межу між білорусами і українцями встановити дуже важко). Все це надзвичайно ускладнювало роботу оунівців. Саме на землях Берестейщини знаходився сумнозвісний польський концентраційний табір Береза-Картузька, в якому було ув'язнено сотні українських патріотів. Як не дивно, але саме це певною мірою посприяло формуванню націоналістичної мережі в цьому краї, позаяк постійний рух в'язнів з табору і в табір посилював контакти Волині з іншими українськими землями. Саме ці території були стартовим майданчиком, звідкіля вирушали підпільники піднімати патріотичний рух на північному Поліссі.

Певна активізація національно-культурного життя в Україні на початковому етапі радянсько-німецької війни позначилася і на піднесенні визвольного руху на Берестейщині і Пинщині. На цих землях діяли українські школи, культурні товариства, в Бересті працював український театр, який гастролював не лише в Білорусі, а й в Україні. Українська Автокефальна Православна Церква висвятила єпископа в Бересті й архєєпископа в Пинську. Все це сприяло пробудженню національної свідомості українців, стимулювало їх участь у підпільних організаціях.

Український національний рух на північному Поліссі з 1941 р. по середину 50-х рр. умовно можемо поділити на два етапи. Перший – 1941–1942 рр., початковий, до зародження УПА. У цей час організований національний рух репрезентували в основному загони Тараса Бульби-Боровця. Другий період – 1942 – середина 50-х, ознаменувався утворенням УПА і поступовим підпорядкуванням їй решти повстанських формувань. Ще в червні 1941 р. в лісах Полісся Тарас Бульба-Боровець організував “Поліську Січ”. Попри те, що на цьому етапі “Поліська Січ” утворювалася за сприяння німців, підпільна мережа бульбівців охоплювала поліські землі, в тому числі й Пинщину. Таке територіальне близьке сусідство з Білоруссю неодмінно повинно було б привести

до взаємних контактів, які завжди залишалися дружніми. Плідна співпраця Бульби з білорусами і його дії на північному Поліссі призвели до того, що про нього, як національного героя Білорусі, писали перед розвалом СРСР білоруські самвидави¹. Для очищення поліських земель від решток радянських військ у липні 1941 р. було укладено союз Поліської Січі з Білоруською Самообороною². На території Пинщини діяли загони Поліської Січі. Про це йшлося і на переговорах з білорусами: "Всі райони на схід по лінії Луцьк-Лунінець у напрямку Мозиря мали очистити білоруси. Нашим завданням було витіснити росіян із районів Столін-Сарни-Олевськ-Звягіль і з'єднатися з білорусами у Мозирі"³. Але в ході дій зона бульбівців була розширена до ріки Прип'яті на півночі. Сам отаман їздив у інспекторську поїздку до Пинська. Про вплив бульбівців на Пинщину згадують і радянські джерела. Так, у звіті Пономаренка в грудні 1942 р. йдеться: "По сообщению Сабурова в лесах Полесья, в районах Пинск, Шумск, Мизоч имеются большие группы украинских националистов"⁴. Формування Бульби ділилося на окремі територіальні січі. Ядро війська становив загін з 300-350 загартованих повстанців, що охороняли штаб, але за лічені дні число партизан при потребі могло зрости до 5-7 тисяч бійців. "Поліська Січ" спиралась на великий особистий авторитет Тараса Бульби у поліщуків, здобутому вдалою пропагандою і діями щодо захисту місцевого населення. Отаман "Поліської Січі" вів переговори з керівниками радянських партизанів, зокрема з підполковником Лукіним. Досягнуте перемир'я в листопаді 1942 р. дало змогу червоним партизанам перекинути значні сили до південної Білорусі. Нарощування червоних партизанів почалося влітку 1942 р. і було цілеспрямованою акцією, продуманою в Москві. В Берестейщині і Пинщині з'явилися загони Федорова і Медведєва, а з лютого 1943 р. загін Сабурова та Ковпака чисельністю 2500 бовєвиків. При цьому, майже не зазнаючи опору з боку німців, вони оволоділи Берестейщиною, Ковельщиною, Сарненщиною, Костопільщиною. Одним з головних завдань Ковпака та інших командирів була боротьба з націоналістичними формуваннями, знищення їхніх діячів.

З часу створення у 1942 р. УПА її підрозділи найперше з'явилися в південній Рівненщині, а північ залишалася під контролем Бульби і червоних партизанів. Ситуація змінилася у серпні 1943 р., коли штаб УПА-Північ прийняв постанову про наступ на північ від лінії Ковель-Сарни, де діяли окремі радянські відділи. В результаті цієї операції УПА опанувала район Сарни-Дубровиця-Володимирець-Морочно, тобто північні межі УРСР⁵. Це давало змогу проводити подальші дії вже на північному Поліссі (Пинщині й Берестейщині). Це відразу й почалося у вигляді створення підпільної референтури на землях, що все ще знаходилася під радянськими і поліськими партизанськими формуваннями (Столінський і Пинський райони). До роззброєння в серпні 1943 р. "Поліської Січі" сюди проходили лише окремі рейди. У звіті за осінь 1943 р. вже йдеться про очищення цих земель від червоних, хоча

¹ Бульба і бульбаши // Збудінне. – 1999. – Дькабр. – 1-31. – С. 1

² Бульба-Боровець Т. Збройна боротьба в Україні (1917–1950) // Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця. – Рівне, 1998. – С. 144.

³ Бульба-Боровець Т. Армія без держави // Волинь. – № 1. – 1991. – С. 74-135.

⁴ Марчук І. Стосунки між отаманом Тарасом Бульбою-Боровцем і німецькою окупаційною владою // Повстанський рух отамана Тараса Бульби-Боровця – Рівне, 1989 – С. 21.

⁵ Гриневич В., Гриневич Л. Історія українського війська 1917–1995. – Львів, 1996. – С. 511.

загроза постійно існувала⁶. Осередки упівців були створені від Столина до Давидгородка. Основним завданням яких було вивчення терену, збір інформації про ворога, пропагандистська діяльність, вивчення настроїв населення та виховна робота з місцевою молоддю. Адже підрозділи УПА потребували ідейно свідомих і фізично підготовлених юнаків. Саме для цього на півдні Білорусі, як і в інших районах керівники референтури юнацтва організовували систему вишколів. Ці заходи включали в себе ідеологічні заняття та фізичні вправи. Низка виявлених в архіві звітів УПА 1943–44 рр. свідчить про наявність підпільної організаційної сітки. У звіті референта юнацтва (псевдо Молоток), що діяв в надрайоні Гало, за вересень-жовтень 1943 р. стверджувалося, що мережа підпільників нараховувала 28 юнаків, і це лише виховно-резервний підрозділ. Надрайон розбивався на райони “Нива” і “Пуща”. В першому діяв свій окремий референт, який працював у десятих селах, в другому – у трьох, де було 32 підпільники. Люди, які давно підтримували контакти з підпіллям, збиралися два рази на тиждень, а недавно залучені – в неділю чи на свято⁷. Червоні партизани жорстко розправлялися з національно свідомими селянами, священиками. Останні, рятуючись, тікали до міст під захист німецьких гарнізонів. Антирелігійні акції радянських партизанів сприяли тому, що священики підтримували УПА. Другою важливою проблемою в роботі з молоддю було те, що німці масово вивозили людей на роботу до Німеччини. У селах Тумень і Городище взагалі залишилося по одній молодій людині⁸. І це були непоодинокі випадки⁹.

Починаючи з 1944 р. проникнення УПА на північні Поліські землі посилювалося. Підпілля Пинщини і Берестейщини було пов'язане з повстанськими структурами у Рівненській і Волинській областях на правах надрайонів. Так, до Військової округи “Заграва” (Рівненська область) входили надрайони: Болото (Пинський район) і Гало (Столинський і Давидгородський райони). Подібно на півночі Волинської області, де діяла ВО “Гроно”, знаходився Берестейський надрайон. Надрайони, своєю чергою поділялися на райони. У надрайоні “Гало” згадуються райони “Пуща” і “Нива”, що можуть відповідати Столину і Давидгородку¹⁰. Але вже у наказі референтури СБ вказується, що до призначення коменданта в район Давидгородка, та територія була віднесена до надрайону “Лиман”, а не “Гало”¹¹. Надрайон “Гало”, що зустрічається частіше, фігурує у документах за 1943 р., а надрайон “Лиман” – у 1944 році. Проте, можливо, дана розбіжність зумовлена особливими найменуваннями районів для СБ. Білоруські джерела КДБ, використані Валаховичем, подають ще іншу інформацію. Так, на місці діючих надрайонів “Болото” і “Гало” згадується надрайонний провід ОУН “Степ”, що діяв на території Пинська, а також Пинського, Луненського, Логишинського районів і надрайонного проводу ОУН “Круча” – в Берестейщині, підрозділу “Лан” – в Кобринському повіті¹².

⁶ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р. 30. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 35.

⁷ Там само. – Арк. 29.

⁸ Там само.

⁹ Там само. – Арк. 99.

¹⁰ Там само. – Арк. 29.

¹¹ Там само. – Арк. 102.

¹² Валахович І. Підпілля ОУН на території Білорусі // Військово-історичний альманах, 2002. – С. 58-61.

Щодо Берестейщини, то, можливо, "Круча" і "Лан" були складовими саме Берестейського надрайону. У звіті СБ за грудень 1944 р. села поблизу Столина – Рачицьк, Колодно – згадуються вже як район "Студений", теж можлива складова надрайону "Гало"¹³. Може бути розбіжність, пов'язана з різною конспірацією керівництва ОУН і УПА, але УПА завжди була організаційно тісно пов'язана з ОУН. Це не переривалося ніколи, особливо після повернення радянських військ.

З часу опанування північних теренів у 1943 р., УПА відразу розпочинає активні операції, спрямовані проти німецької адміністрації. Це відразу позначилося на зборі німцями врожаю. Поставки його в районі Пинська були виконані лише на 28 відсотків, а це менше, ніж у Костопільському і Сарненському районах¹⁴. Крім УПА в Пинщині розміщувалися великі загони червоних і польських партизанів, які дуже часто діяли разом проти бандерівців. З 1943 р., коли УПА роззброїло бульбівців, з червоними починається дедалі гостріше протистояння. Але до повернення радянських військ у 1944 р. головна боротьба ведеться все ж з німцями. На тому терені виділяються дві зони активних операцій: район Ковель–Камінь–Каширський–Берестя–Кобрин (у цій зоні німцями у вересні було спалено села Бірки, Заболоття, Борисівку, Кортеліси та інші села) й землі від Сарн до Пинська. Це відповідає північним надрайонам Військових округів УПА "Гроно" і "Заграва", де діяли відповідно загони "Пімста Полісся" та "Загін ім. Колодзінського". Ці два загони базувалися переважно на півночі Волинської і Рівненської областей, але постійно проводили операції в Білорусі. У виявлених щоденниках і наказах командира "Загону ім. Колодзінського" фігурують операції на півдні БРСР, коло Пинська і Столина. 17 грудня 1943 р. підрозділи цього загону на чолі з хорунжим Ярком здійснили рейд з села Мічуліщ коло Дубровиці по селах біля Висоцька і Столина. В селі Острів було взято у полон керівника штабу партизанського загону ім. Пархоменка Грицюка. Перед цим був розбитий загін ім. Кутузова¹⁵. При цьому було пройдено села: Лосицьк, Жовкин, Нечатово, Колодно, Голодно, Деревні, Голицю Пинського району, вступаючи в і сутички з червоними партизанами¹⁶. У документах згадуються командири Лайдака, Ярок, Микита, Скуба, Давун. Останнього в кінці 1943 р. було закріплено за Висоцьким, Морочнянським, Пинським і Серницьким районами¹⁷. З початком 1944 р. "Загін ім. Колодзінського" ще далі просунувся на північ, командир загону Лайдака з загоном в кількості 50 чоловік вирушає в район Пинська¹⁸. Через деякий час в липні 1944 загін розділюється на дві частини: одна з них числом 100 чоловік на чолі з Давуном прямує на Пинщину. З огляду на попередній рейд-розвідку Лайдаки – це виглядає продуманою операцією з опанування нового терену. При цьому з осередком загону коло Дубровиці налагоджується постійний зв'язок "Штафетою"¹⁹.

¹³ ДАРО. – Ф. Р. 30. – Оп. 2. – Спр. 36. – Арк. 17.

¹⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Львів; Нью-Йорк; Париж, 1993. – С. 277.

¹⁵ ДАРО. – Ф.Р. 30. – Оп. 2. – Спр. 89. – Арк. 11.

¹⁶ Там само. – Спр. 28. – Арк. 10.

¹⁷ Там само. – Арк. 16.

¹⁸ Там само. – Спр. 89. – Арк. 12.

¹⁹ Там само. – Арк. 37.

Берестейщина теж була опанована упівцями. Саме в Бересті, як адміністративному центрі краю, знаходився окружний провід ("Кричевський") на чолі з Зіновієм Савчуком, влада якого поширювалася і на Пинщину²⁰. Сильне з'єднання діяло на межі Ковельщини й Берестейщини з центрами в селі Самарів (окрема боївка) і сусідніх селах. Біля Самарів у вересні 1943 р. оперувала і частина групи Яреми з загону "Пімста Полісся"²¹. Під кінець вересня ці частини вели бої з німцями і червоними партизанами, а також польською поліцією. У відповідь на дії УПА у Кобринській в'язниці було розстріляно всіх українських в'язнів²². У самому Бересті проводилися арешти представників української громади і навіть священників УАПЦ, заідозрених у зв'язках з УПА²³. Разом з тим наявність білоруського населення в краї не була перешкодою діяльності УПА, яка завжди з повагою ставилася до білорусів²⁴. Навіть після повернення радянських військ, коли підрозділи УПА зазнають дедалі більших переслідувань, їх активність в районі між Ковелем і Берестям не припиняється. В інформації за січень 1944 р. згадуються такі місця успішних боїв загонів "Пімста Полісся": Береза-Картузька, Красний Бір, Дивин, Любешів, Радовичі, Пнів, Нові Черевича, Седлища, – всі вони розташовані в різних місцях Берестейщини і показують розмах дій УПА в Білорусі²⁵. За період 1944–1946 рр. підрозділи УПА на території БРСР здійснили 2384 операції²⁶. У боротьбі проти УПА НКВС розпочало широкомасштабні операції з залученням військ. На початку 1945 р. за наказом начальника військ Українського військового округу стрілецька бригада ВВ НКВС, підрозділи НКВС і НКДБ прочісували Морочнянський, Висоцький райони крайньої півночі Рівненської області²⁷. З білоруського боку кордону в цей час було оточено 839 господарств, "обшукано 48479 дворів, перевірено 165137 осіб, прочісано 12 кв. км лісів і боліт"²⁸. У ході операції було знищено 33 боївки, вбито 98 і заарештовано 3808 осіб. Останні згадки про підпільників УПА на Пинщині і Берестейщині датовані 1953 роком. Це вже були поодинокі повстанці. Всього органи НКВС БРСР упродовж 1943–1953 рр. заарештували 1282 українських патріотів, вбили більше трьох тисяч²⁹.

Всі ці дані показують розмах українського підпілля на Берестейщині і Пинщині, який не поступався Волині, Рівненщині і решті земель України, триваючи аж до початку 50-их років, протидіючи регулярним радянським частинам.

²⁰ Валахович І. Вказ. праця. – С. 58.

²¹ Сіргійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – К., 1996. – С. 381.

²² Косик В. Україна у Другій світовій війні у документах. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 79.

²³ ДАРО. – Ф. Р. 30. – Оп. 2. – Спр. 43. – Арк. 146.

²⁴ Літопис УПА. Волинь і Полісся. УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. – Київ; Торонто, 1999. – Т. 2. – С. 589.

²⁵ Там само.

²⁶ Валахович І. Вказ. пр. – С. 60.

²⁷ Літопис УПА. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959 / Авт. Сохань П., Потічний П. та ін. – Київ; Торонто, 2001. – Т. 3. – С. 30.

²⁸ Валахович І. Вказ. праця. – С. 60.

²⁹ Там само. – С. 61.